

Զուտ փիլիսոփայություն

Պլոտինոս, *Էննեադներ*, Գիրք Ե., Երեւան, հրատ. Սարգիս Դաշտենց, 1999:

Գոտֆրիտ Վիլհելմ Լայբնից, *Մետաֆիզիկական երկեր*: Երեւան, հրատ. Սարգիս Դաշտենց, 2001:

Իմմանուէլ Կանտ, *Պրոլեգոմեններ ապագայ ամէն մետաֆիզիկայի*: Երեւան, հրատ. Սարգիս Դաշտենց, 2000:

Այս երեք հատորները գրախօսելը աւելի քան երջանկություն է մեզի համար: Անյաղթահարելի խանդավառություն մը կը պատճառէ անոնց հրապարակ ելլելը: Կարելի՞ է ըսել առանց չափազանցելու, որ առաջին փորձերն են ասոնք հայերէն լեզուով հրամցնելու համաշխարհային փիլիսոփայութեան կեդրոնական դէմքերուն գործերը: Անձնապէս չէինք հանդիպած ասկէ առաջ նման տարողութիւն ու նման փառասիրություն ունեցող նախածեղծութեան մը: Երեք հատորները կը ներկայանան արտաքին նոյն շփել տեսքով, սեւ կողմով, ու հիմքը կը հանդիսանան “Իմացութիւն Գրադարան” անունը կրող շարքի մը, որ ունի իբրեւ ենթախորագիր՝ “Փիլիսոփայութիւն, Կրօն”, ու կ’ուզէ ուրեմն հայ ընթերցողին հայերէն լեզուով փոխանցել կրօնի եւ փիլիսոփայութեան կարգ մը կոթողային գործեր: Հոս նկատի առնուած երեք հատորներէն առաջ նոյն շարքին մէջ լոյս տեսած են Պիէո Տեյար դը Շարդէնի *Մարդու Ֆենոմենը* (1998) եւ Ռուդոլֆ Շտայների *Ազատութեան փիլիսոփայութիւն* (1998) գիրքերը:

Երեք հատորներն ալ ներկայացուած են լայնածաւալ եւ հմտալից յառաջաբաններով, որոնք միտուած չեն ընթերցողին մակերեսային ծանօթութիւններ փոխանցելու ժամանակաշրջանի եւ մշակութային համաձիթին մասին, այլ՝ խոր ուսումնասիրություններ են փիլիսոփայի գաղափարային համակարգին մասին եւ փորձեր՝ տուեալ գործին մասին ամբողջական պատկերացում մը ներկայացնելու: Երեք հատորներու պարագային ալ՝ վերջաւորութեան դրուած են Մեկնություններու եւ Ծանօթագրություններու ծաւալուն բաժիններ, որոնք տեղեկություններ փոխանցելէ անդին՝ կը պարզաբանեն միտքերը, փիլիսոփայական

հետեւութիւնները կը ցուցանշեն, ընթերցողը կը յղեն ենթադրեալ աղ-
բիւրներուն, գաղափարը կ'ամբողջացնեն հետագայ մեկնաբանութիւն-
ներու մէջընթացով: Կանտի Պրոլեգոմեններու պարագային, կայ
նաեւ “կարեւորագոյն տերմինների” բառարան մը ու “առարկայա-
ցանկ” մը: Թարգմանութիւնները կատարուած են բնագիրներէն, Կան-
տին համար՝ գերմաներէնէ, Լայբնիցին համար՝ ֆրանսերէնէ (հռչա-
կաւոր փիլիսոփան, ըստ իր ժամանակի սովորութեան եւ պահանջնե-
րուն, իր փիլիսոփայական եւ գիտական գործերը գրած է ֆրանսերէն
եւ ո՛չ թէ գերմաներէն), Պլատինոսին համար՝ յունարէնէ: Կանտի
թարգմանութիւնը, ուսումնասիրութիւնն ու մեկնութիւնները Սերգէյ
Ստեփանեանին կը պարտինք, Լայբնիցի թարգմանութիւնը Սուսաննա
Խաչատրեանի եւ մասամբ՝ Ա. Բոյաջեանի, իսկ յառաջաբան եւ ծանո-
թագրութիւններ՝ նորէն Սերգէյ Ստեփանեանին: Պլատինոսի հատորը
գործն է Ալբերտ Ստեփանեանի (թարգմանութիւն, ուսումնասիրու-
թիւն, ծանօթագրական մեկնութիւններ): Սերգէյ Ստեփանեանի ստո-
րագրութեան տակ նշուած է, որ ան անդամ է Գերմանիոյ Կանտի
Միջազգային Ընկերակցութեան: Աւելի ծանօթութիւն չունինք իր եւ
Ալբերտ Ստեփանեանին մասին: Բայց այս երեք հատորներուն գոյու-
թիւնն իսկ հրապարակին վրայ (չխօսելով դեռ հոն ցուցաբերուած
բացարձակ լրջութեան մասին) կը փաստէ, որ նոր դարաշրջան մը կը
սկսի հայ մտածողութեան համար: Ուշ թերեւս, բայց մեծապէս յու-
սադրիչ, իբրեւ նուանում:

Աւելին. այս հատորները ծանուցուած են իբրեւ սկիզբ մը միայն:
Կանտի գրքին նուիրուած իր յառաջաբանին մէջ, դէպի վերջաւորու-
թիւնը, թարգմանիչ-ուսումնասիրողը կ'ըսէ հետեւեալը. “Ինչ վերա-
բերում է մեր ծրագրերին, «Պրոլեգոմեններ»ով գործը չի աւարտը-
ւում, այն սկսում է: Այժմ թարգմանութեան փուլում է «Զուտ բանա-
կանութեան ֆենադատութիւն»ը, որից յետոյ մտադիր ենք հայ ընթեր-
ցողին ներկայացնել դասական փիլիսոփայութեան այլ նշանաւոր եր-
կեր: Իրականացնելիք ծրագրի հիմքում դրել ենք մէկ գլխաւոր սկզբը-
ունք. հնարաւորինս կարճ ժամանակահատուածում փորձել իւրացնել
փիլիսոփայական գրականութեան ամենանշանակալի կոթողները”:
Այս՝ ընդհանուր ծրագրին մասին: Եւ Կանտին մասին կ'աւելցնէ
իրաւացիօրէն՝ “Այդ իմաստով Կանտի երկի հայերէն թարգմանու-
թիւնը սոսկ նախասիրութեան հարց չէ, քանի որ ի դէմս այդ մտածողի
ունենք ինտելեկտուալ այն առանցքը, որի շուրջ, համադրուելով կամ
հակադրուելով, հաւաքուած են արեւմտեան ամէն տեսակի մտածողու-
թիւններ”:

Ներկայ նեղ համածիրին մէջ, կը խուսափինք ընթերցողին գուտ հանրագիտարանային տեղեկութիւններ փոխանցելու փորձութենէն: Ըսեմք միայն որ Պրոտինոս Գ. դարու փիլիսոփայ մըն էր, որ դասաւանդած ու գրած է յունարէն լեզուով հռոմէական կայսրութեան սահմաններէն ներս, հիմնադիրն է ու գլխաւոր ներկայացուցիչը՝ նորպղատոնական ըսուած հոսանքին, որ ետքը՝ քրիստոնէութեան “Հայրեր”ու աստուածաբանութեան գլխաւոր ներշնչողական աղբիւրներէն մէկը հանդիսացած է: Հռչակաւոր էննեադները վեց միաւոր կը պարունակեն, որոնք վարպետին մահէն ետքը՝ կարգի բերուած են իր աշակերտին՝ Պորփիրոսին կողմէ: Հոս հայերէն թարգմանութեամբ հրամցուածը էննեադներու Ե. գիրքն է, “Յաղագս Բանականի” պայմանական վերնագրով նանչցուած: Թարգմանիչը իր ծանօթագրութիւններուն մէջ կ’ըսէ մինչեւ իսկ, որ ան ազդեցութիւն գործած է սուֆիզմի եւ գերմանական դասական փիլիսոփայութեան վրայ, ու նաեւ հայ միջնադարեան մտքին վրայ: Ըստ ամենայնի, հայ միջնադարեան մտքին վրայ ազդեցութիւնը, եթէ կայ, երբեք չէ ուսումնասիրուած հանգամանաւոր կերպով, մասամբ որովհետեւ յունարէնի գիտութիւնը պակսած է վերջին դարու մասնագէտներուն մօտ, եւ յունարէնի գիտութեան ձեռքբերումի պարագային ալ, խոստովանինք, փիլիսոփայական կարողութիւնը պակսած է, այսինքն՝ իմաստասիրական նիւթերու կարեւորութիւնը հասկնալու համար անհրաժեշտ հասողութիւնը: Վերջին երկու դարերուն, Հայոց մօտ, իմացական նիգր սկսած ու վերջացած է բանասիրութեան երկդիմի վայելքներով: Փիլիսոփայական դպրոց չկայ Հայերուն մօտ ԺԳ. դարէն ետքը: Չկայ ուրեմն, չէ եղած փիլիսոփայական աւանդութիւն, փիլիսոփայական շրջանակ, աշխարհի մտածողութիւնը ընկալելու եւ վերափորձարկելու տարրական իսկ նիգ մը, եթէ բացառենք Ի. դարու սկիզբի Նիքչէական թոթովանքները եւ սովետական շրջանի ձախող մարքսականութիւնը: Չէ եղած հետեւաբար որեւէ փորձ, մեր մօտ, հայ գրաւոր մշակոյթի առաջին դարերուն կատարուած թարգմանական-մտածողական փորձառութիւնը արժեւորելու, ուր մնաց՝ վերսկսելու, մտածումի մեծ հոսանքներուն հետ վերստին հաղորդուելով, զանոնք նոր հիմերու վրայ ընդունելու ու զարգացնելու առաջադրանքով: Ու չէ եղած որովհետեւ նորադարեան “լեզուամտածողութիւն”ը (ինչպէս կը սիրեն ըսել Հայաստանցիները), ներառեալ՝ բանասիրական հակումները, գուտ ազգայնական հիմերու վրայ զարգացած են, եւ այս անշուշտ՝ պատմա-մշակութային պատճառներով, զորս անհարկի պիտի ըլլար հոս զարգացնել, բայց որոնք կը կարօտին սերնդաբանական ու ապակառուցողական խոր քննարկումի: Նոր սկիզբ մը անհնարին պիտի

ըլլայ առանց այդպիսի քննադատական քննարկումի մը: Այս ալ թող մնայ հոս արձանագրուած իբրեւ մե՛ր համոզումը, եւ ինչո՞ւ չէ՝ մեր ծրագիրը: Մինչ այդ, փիլիսոփայական թարգմանութիւններու այս շարքը այն յոյսը կը ներշնչէ, որ թերեւս ու վերջապէս՝ ազգայնական-քառասիրական ժամանակամիջոցը կը հասնի իր վերջաւորութեան ու թոյլ կու տայ, որ հայերէնը (իբրեւ լեզու, մշակոյթ ու մտածողութիւն) միաժամանակ՝ վերադառնայ իր ակերտին եւ վերստանձնէ աշխարհին հետ հաղորդակցելու իր կորուսեալ, առնուազն՝ վտանգուած կարողա-կանութիւնը:

Վերջացնենք քանի մը կոնկրետ տեղեկութիւններով հրամցուած թարգմանութիւններուն մասին: Լայքնիցի պարագային՝ տրուած են բոլոր կարեւոր բնագանցական երկերը իրենց լման տարբերակով, բացի գերման փիլիսոփային վերջին տարիներուն գրուած “Nouveaux essais sur l’entendement humain” կարեւոր գործէն, որմէ ունինք հոս միայն հատուած մը (գիրք Բ., գլուխ 1): Կանտի պարագային՝ Պրուե-գոմենները տրուած են լման թարգմանութեամբ: Յառաջաբանը պատ-մա-փիլիսոփայական համաժիրը կը բացատրէ, եիմնուելով Ի. դարու սկիզբի նոր-կանտեան որոշ հոսանքի մը պատկանող հեղինակներու վրայ — Վիեդլբանտ, Զիմմըլ, մանաւանդ՝ Զամբրըլէն, եւ մասնակի կերպով նաեւ՝ Քասիրըր: Բայց ոչ օրինակ՝ նոյն դպրոցին պատկանող ու անոր գլխաւոր դէմքերը հանդիսացող՝ Նատորպի կամ Հեմման Կոհէնին վրայ: Վերջինս, մեր կարծիքով, Կանտի ամենէն խոր մեկնա-բանն էր այդ դպրոցէն ներս: Ուրեմն որոշ նախապատուութիւն մը տա-լով ի միջի այլոց Զամբրըլէնին, կ’ենթադրեմ որ թարգմանիչ-մեկնա-բանը յետին միտք մը ունի, գոր սակայն չի յայտներ մեզի: “Պատմա-փիլիսոփայական” որակեցինք սակայն յառաջաբանին կեցուածքը: Պէտք է գիտնալ ի հարկէ, որ նոր-կանտեան դպրոցը ամբողջութեամբ (ներառեալ՝ Քասիրըր) Կանտի վերագիտը կը հիմնէ որոշ կեցուածքի մը վրայ, որ մէկ բառով ըսուած՝ գիտականութեան պայմաններուն զարգացումն է: Յառաջաբանին մէջ խօսք չկայ օրինակ՝ Ի. դարուն զարգացած ուրիշ տիպի մեկնաբանութեան մը մասին, որ կը ներ-կայանայ նախ Հայտէկըրի անունով, եւ որ Կանտին ընդմէջէն՝ կ’ուզէ պնդել ու վերբերել ո՛չ թէ գիտականութեան, այլ՝ հիմնաւոր ու հիմ-նական գոյարանութեան մը հնարաւորութիւնը, ժամանակայնութեան տալով գոյացուցիչ դեր ու հանգամանք: Այդ մասին գոնէ ակնարկու-թիւն մը անտեղի պիտի չըլլար յառաջաբանին մէջ:

Վերջացնենք բուն թարգմանութեան մասին նկատողութեամբ մը: Անշուշտ ուրիշ առիթի կը ձգենք հանգամանաւոր քննարկումը Կանտի

գերմաներէնը հայացնելու հոս ձեռք ձգուած միջոցներուն մասին: Բայց թող թոյլատրուի մեզի անգամ մը եւս յայանել մեր զարմանքը արդի հայերէնի լեզուամտածողութեամբ մտահոգ ձեռնարկութեան մը դէմ յանդիման, որ կ'անգիտանայ այդ նոյն "լեզուամտածողութեան" նոյնքան արդի մէկ հակադիր տարբերակը, եւ այդ ընելով՝ ինքն իր առջեւ կը գոցէ բոլոր ճամբաները լեզուական անանդութեան ակունքները օգտագործելու (եւ պարզապէս՝ հայերէն խօսելու) ուղղութեամբ: Թարգմանութիւնն ալ պէտք է ըլլայ մտածուած ու մտածող: Մտածումը կը զարգանայ պատմական խորք ու թանձրութիւն ունեցող լեզուի մը մէջ. լեզուական յիշողութիւն մըն է իր կարգին եւ ոչ թէ միայն գիտական վերացականութեան մը առաջադրանք: Կ'ենթադրեմ, որ արդէն իսկ՝ մեկնաբանութեան հարց է: Ի՞նչ կը պատահի երբ մէկ բով կը ձգենք այդ յիշողութիւնը բանեցնելու բոլոր միջոցները: Թերեւս առարկուի, որ Կանտի ձեռքին տակ նո՛ր կը ստեղծուէր փիլիսոփայական գերմաներէնը եւ ուրեմն՝ անոր տեսարանական տարողութիւնն ու ճշգրտութիւնն է կարելորդ, եւ ոչ թէ պատմական խորքը: Հետեւաբար՝ նոյն տեսարանական ճշգրտութիւնը պէտք է ըլլայ թարգմանիչին ուշադրութեան կիզակէտը եւ ո՛չ թէ գործածուած լեզուի պատմականութիւնը: Ընթերցողին կը ձգենք այդ հարցին շուրջ մտորելու պարտականութիւնը: